

Szenes Márta Új vallási mozgalmakba belépett fiatalok életút-jellemzői a megtérést megelőzően

Hazánkban a rendszerváltás óta számtalan olyan markáns társadalmi jelenséggel találkozunk, amelyek megértésére és értelmezésére több tudományterület is számot tart a maga kompetenciaterületén belül. Ezek közé sorolhatjuk az új vallási mozgalmak hangsúlyozottabb jelenlétét és hatását főként a fiatal felnőtt korosztály életvitelére. A jelenség természetesen a nyugati társadalmakban már több tíz évvel ezelőtt tapintható volt, s erre reagálva meg is indultak különböző szociológiai politológiai, vallástörténeti, kulturanropológiai, pszichopatológiai kutatások, illetve születtek azok nyomán átfogóbb tanulmányok.

A szakirodalomban számos magyarázó elvvel találkozunk az új vallási mozgalmak létrejöttének értelmezése kapcsán, közülük csak néhányat emelünk ki. Az Új Vallási Mozgalmak (továbbiakban UVM) egyes kutatók szerint a modern nyugati társadalom értékeiben, normáiban való csalódás eredményei. Ezen elképzelés megfogalmazói úgy vélik, hogy a jelenség egyenes folytatása az 1960-as évek ellenkultúrájának, amely szintén elutasította az anyagiás, haszonélvű, individualizmust előtérbe helyező, tudomány által túldominált világot (Bellah, 1976).

Más szerzők korunk normatív és erkölcsi elbizonytalanodására helyezik a hangsúlyt (Anthony és Robbins, 1982). Megint más kutatók a közösségek háttérbe szorulását emelik ki a nagy mobilitású modern ipari társadalmakban. A mozgalmakhoz való csatlakozás visszaadhatja a közösséghez való tartozás érzését (Gordon, 1974). Gyakran jelenik meg a magyarázatokban a mozgalom mint család-ekvivalens tér. Az univerzális értékek felmutatása, valamint az intenzív csoporthoz tartozás élménye a tágabb társadalmi valóságból erősen hiányzó expresszív, emocionális, sőt spirituális élmények nyújtására, illetve legitimizációjára kínál lehetőséget (Petersen és Amuses 1973). Az előzőekkel rokon értelmezést mutat az a gondolat, amely az identitáskeresést hangsúlyozza egy olyan társadalmi miliőben, amely személy-

telen, bürokratizált, szétforgácsolódott társadalmi szerepekkel jellemezhető (Erikson, 1968, Anthony, Robbins, 1978). A pszichológiai magyarázatok sorában megtaláljuk azokat a gondolatokat, amelyek a jelenséget mint vallási addikciót írják le, eljutva az egyén gyermekkorában történt elsődleges kötődések sérüléséig (Barker, 1992, Süle, 1991).

További pszichológusok a megtérést, mint az egyén kognitív keresésének egy állomását értelmezik. A keresés, amely megtéréshez vezet, felfogható úgy, mint egy tinédzserkori identitáskrizis-modell és annak megoldása. A 19. század óta, amikor is olyan pszichológusok, mint G. Stanley Hall, William James és Edwin D. Starbuck efelé a kérdés felé fordultak (Hall, 1904; James, 1958; Starbuck, 1899), a vallási megtérést helyesen úgy értelmezik, mint tinédzserkori jelenséget, illetve a tinédzser-kor lényeges, alapvető részét. Fejlődéslélektani pszichológusok szerint a serdülők nemcsak hogy képesek absztrakt gondolkodásra, hanem megvan bennük a vágy is, hogy mindenre racionális vagy éppen nem racionális magyarázatot találjanak. „A tizenéves olyan egyén, aki rendszereket vagy elméleteket kezd el felépíteni e kifejezések tágabb értelmében.” (Inhelder és Piaget, 1958.) Néhány politikai ideológia, illetve vallás ilyenfajta magyarázatot kínál (Elkind, 1971). Feladni az egyén autonómiáját azért, hogy cserébe abszolút ideológiai biztonságot kapjon, erőteljes motiváció (Deconchy, 1980). Ezt nevezik néha a „szabadságtól való menekülésnek” (Fromm, 1941). „Ez egy olyan erős, védelmező és támogató személy keresését jelenti, aki **abszolút bizonyosságot** hirdet. Ez a személy pontosan beleillik emberek százezreinek csodákban hívő gondolkodásába, illetve egy megváltót váró reményeibe.” (Liff, 1975) A kereső egyének egy olyan intenzív csoporthoz csatlakoznak, amely kollektív egyéniséget, karizmatikus vezetést és messianisztikus reményeket ígér.

A vallásos egyénben végbemenő változásokat úgy lehet értelmezni az individuum szintjén, mint az **értelem keresésének eredményét**. Ennek az értelmezésnek kell felelnie azért a tényért, hogy mialatt számosan megtapasztalják az elidegenedést és az értelemnélküliséget, addig csak néhányan választják a vallás által kínált választ e keresésre. Batson és mások (1993) a megtérést a **kognitív szerkezetek újjászerveződéseiként** értelmezik az érzékelésben meglevő egyén-személy visszahatás alapján. Az ösztönzés e változásra egy kezdeti elégedetlenségi állapot, az önmagammal való elégedetlenség vagy egy egzisztenciális krízis, az élet értelmének elvesztése. Ez az újjászervező folyamat egyfajta kreatív problémamegoldást jelent, a dolgok új módon való meglátását. E folyamatot tesztelni kell, hogy ez az új világlátás valóban működik-e, és ha igen, megoldja-e a kezdeti problémát. Batson és mások (1993) úgy véli, hogy az előkészületek és a probléma lap-

pangása a bal agyféltekében történik, míg az újjászerveződés a jobb agyféltekében megy végbe.

Számtalan pszichológus szerint azok az egyének, akik **átmeneti társadalmi szituációban** vannak, sokkal nyitottabbak vagy sérülékenyebbek új önmeghatározásra és új csoportokra. Ezen egyének között találunk tizenéveseket és családi kötöttségek nélküli embereket. A személyes sérülékenységben a személyes magány is meghatározó tényező.

Jelen kutatásunkról

Jelen tanulmányunkban a kérdés pszichológiai aspektusú vizsgálatára teszünk kísérletet, s ezen belül is a megtérés egyéni életútbeli vonatkozásait vizsgáljuk.

Kutatásunkban arra vagyunk kíváncsiak, hogy az új vallási mozgalomokba megtért fiatalok a vallási döntés meghozatala előtt milyen életutat jártak be, s mivel magyarázható, miként értelmezhető életüknek ez a jelentős ideológiai döntése. Különösen fontos számunkra, hogy a jelenséget egészséges fiatal felnőttek körében vizsgáltuk, s nem mint deviáns viselkedést vagy patológias reakciót tekintettük.

Kutatásunk során 20 fiatal (18–25 év) kérdeztünk meg egy **félig strukturált mélyinterjú** módszerével. A mintában 2 középiskolai, 15 felsőoktatásban tanuló, 2 adminisztratív munkakörben dolgozó s 1 egyéni vállalkozó fiatal szerepelt. A megkérdezettek elkötelezett tagjai voltak a beszélgetés időpontjában valamelyik Magyarországon megtalálható új vallási mozgalomnak. **Megtérésük már több mint két éve történt**, a csoporthoz kötődés és új identitás megfogalmazása szempontjából egyértelműen az **elköteleződés fázisában vannak**.

Jehova Tanúi (4 nő, 2 férfi)

Krisna Hívők (4 nő, 1 férfi)

Moon-Egyesítő Egyház (3 nő)

Hit Gyülekezete (2 nő 1 férfi)

Mormonok (3 nő)

Tanulmányunk először is a vallási elköteleződés előtti életút elemzésével kíván foglalkozni. A megtérés utáni életszakasz vizsgálata egy következő elemzés tárgya lesz. Az interjúk részletes áttekintése alapján azokat az életeseményeket, jelentős fejlődéslélektani epizódokat szeretnénk bemutatni, amelyek visszatérő tartalomként jellemezték a megkérdezettek élettörténetét.

A következőkben felsoroljuk azokat a tartalomelemzéssel nyert területeket, amelyek aktuális vizsgálódásunk tárgyát képezik. A kiválasztott tartalmak a valláslélektani kutatások tanúsága alapján s feltételezésünk szerint is kivétel nélkül jelentős mértékben szerepet játszanak majd a későbbi vallási döntésben.

A nagy gyakorisággal előforduló életesemények, illetve tipikus szocializációs sajátosságok mentén nem találtunk jellegzetes eltéréseket annak függvényében, hogy ki melyik vallási közösség tagja. Tehát a 20 életútinterjú kapcsán kapott eredményeket nem fogjuk vallási közösségenként különválasztani, hanem együtt kezeljük a következőkben.

Gyakran megjelenő tartalmi blokkok az életútinterjúk során

1. Kötődés, kötődési minták, szeretet megnyilvánulása a családban
2. Félelmek, szorongás gyermekkori tapasztalatai
3. Érdeklődés, a személyiség irányultsága
4. Partnerkapcsolatok, szexualitás
5. Hit, illetve vallás kérdése a családban
6. Megtérést megelőző pszichikus állapot

Az elemzés során rendre úgy fogunk eljárni, hogy az adott tartalomra vonatkozó – a pszichológiai szakirodalomban megtalálható – összefüggéseket dióhéjban ismertetjük, majd az egyes tartalmak frekvenciáját jelezzük, végül pontosan idézünk olyan interjúkból, amelyek a kijelölt résztema szempontjából tipikusak. A kiemelésre kerülő részletek a lehető legjobban képviselik majd az aktuális terület tartalmi vonatkozásait, mondhatni *prototipikusak lesznek*.

Kötődés, kötődési minták, a szeretet megnyilvánulása a családban

A személyiséglélektan, valamint a fejlődéslélektan gazdag kínálatával rendelkezik azon elméletek vonatkozásában, amely a csecsemőkori illetve gyermekkor markáns szerepére helyezi a hangsúlyt az individuum kialakulása szempontjából. Számunkra különösen fontosak azok az iskolák, amelyek a self fejlődésének stádiumait írják le a születéstől a felnőtt korig. H. Kohut (2001) elmélete, aki a self felépülésében a korai kapcsolatokra, illetve kötődésekre hívja fel a figyelmet, különösen lényeges az adott interjúrészek értékelése szempontjából. Elmélete szerint a szülők a gyermekkel zajló empátiás, pozitív, elfogadó kapcsolatban tükröző szerepet töltenek be, amellyel segítik a self-érzet kialakulását. Más szerzők nevéhez a tárgykapcsolat-elmélet kimunkálását köthetjük, akik ugyanehhez az élményminőségek a szerveződésével foglalkoztak (Kernberg 1997; Grotstein, 1996). Az elméletalkotók szerint az egyes szakaszokat a kötődés és leválás, azaz a kapcsolatok kötésének és oldásának folyamatával lehet legjobban leírni. A terminusok eltérésétől függetlenül az előbb vázolt elméletek a self kialakulására vonatkozólag megegyeznek a tekintetben, hogy a korai kötődések minősége jelentősen befolyásolja a későbbi kiemelt jelentőségű interperszonális kapcsolatokat. Így hatással vannak a párválasztásra, illetve más bizalmi kapcsolatokra, s majd fogjuk látni, hogy befolyásolják az Isten kép kialakulását is. Természetesen a self-érzet kialakulása szoros együttjárást mutat a szeretet-fogalom fejlődésével, így a szeretet igényének kielégületlensége tartós nyomat hagyhat a felnőttkori self működésében, s tegyük hozzá, jelentősen befolyásolja a valláshoz, transzcendenciához való viszonyunkat. Azok a kutatások, amelyek konkrétan a megtért fiatalok családi hátterére vonatkoznak, csak ritkán számolhatnak be kontrollcsoport alkalmazásáról. Az a néhány tanulmány, amelyekben kontrollcsoport volt, és életrajzi adatokat is használtak, jelezték, hogy a megtértek a megtérés előtt személyes válságot éltek át, illetve szüleikkel való kapcsolatuk sokkal problémásabb volt, mint a kontrollcsoportbeliéknel (Ullmann, 1982, 1989).

Néhány tanulmányban, amelyek összevetették a megtéréseket a különböző vallásokban (Ullman, 1982, 1989), négy vallási csoport (zsidó, keresztény, Baha'i és Krisna) 10–10 tagját kérdezték meg 30 vallási hovatartozásuk szerinti nem hívővel együtt. A hívők sokkal traumatikusabb eseményekről számoltak be és hajlamosabbak voltak úgy érezni, hogy boldogtalan gyerekkoruk volt, ellentétben a nem hívőkkel. Náluk nagyfokú gyermekkori érzelmi zavart, a szülőkkel való rossz kapcsolatot és apahiányt mutattak ki. Kirkpatrick és Shaver (1990) is azt tapasztalta, hogy azok az emberek, akik-

nek gyerekkora nem volt kiegyensúlyozott, sokkal hajlamosabbak a felnőttkori hirtelen vallási megtérésre.

Saját kutatásunkban a legmarkánsabb egyezés az életút-interjúkban a fájdalmas családi emlékek felidézése terén mutatkozott. Ezen belül is feltűnt számunkra, hogy a megkérdezettek 80%-a hoz negatív tartalmú élményeket gyermekkorából.

Az alábbi négy interjúrészletben annak megfogalmazása olvasható, hogy az aktuális család képtelen gyermekére kellő figyelmet fordítani, s ennek hiányát egy életen át hordozzák majd a fiatalok.

Én akkor nem tudtam, hogy mi zajlik, úgy 8 éves lehettem, tudtam, hogy vesznek, hogy probléma van, de igazából nem tudtam, hogy mi ennek az oka. Igen, egy dologra emlékszem, hogy fölfegyverkeztem, volt saját töröm meg ostrom, lemegyek és rendet rakok, és hagyják abba, ilyenre emlékszem, de azt nem tudtam, hogy konkrétan miről, mi okozta ezt a problémát.
(21 éves férfi)

Anyuval mindig közelebb voltunk, bizalmasabb, könnyebb. Egyrészt apuhoz ritkábban is fordultunk. Úgy különösebben nem is vették észre a változásokat. Szerintem azt hiszik, hogy ismernek, de már rég nem ismernek. Már 14 évesen eljöttem, akkor minden hétvégén hazamentem, nem is hívtak fel hét közben, hogy mi van velem, tehát ők törődtek úgymond velem, de a kommunikáció úgy elmaradt.
(24 éves nő)

Érdekes volt, valahogynagyon hamar észrevettem azt, ha egy felnőtt, beszéltem hozzá, és nem figyelt. Aztán magamon is észrevettem, hogy egy kisgyerek mondta, hogy figyelj csak, persze, persze, e és közbe nem figyeltem rá. Azt hamar észrevettem, hogy anyám akár játék közben nem figyel, s közben hagytam, és nem mondtam meg neki, hogy rosszul esik.
(23 éves nő)

Anyunak ilyen idegrendszeri problémái lettek, így szégyellte is magát, nem járt már így társaságba, rokonok közt is. Ilyen arcüreggyulladásai voltak, többször műtöttek. Ebből kifolyólag így kihullott a haja, és később ez miatt tehát inkább így otthon maradt. Ellátta a háztartást, és keveset foglalkozott velem, én szerintem meg bátyámmal is, tehát ilyen játszás meg ilyesmi. Apu pedig dolgozott mindég, tehát ő sem. Így kialakult az, hogy mi így játszott-

tunk magunkban, de úgy nem volt ilyen elmaradtakirándulások, nyaralás. Ez úgy hiányzott.

(22 éves férfi)

Számtalan interjúban találkozunk olyan emlékekkel, amely **az érintés, vagy a testi közelség hiányáról** szól egyik vagy mindkét szülő részéről. A bizalmas anya–gyermek kapcsolat egyik fontos viselkedésszintű megnyilvánulása lehet az érintés, a fesztelen testi kontaktus. Amennyiben az anya ezen a területen nem rendelkezik családi mintával, illetve saját átélt élménnyel, elég nagy valószínűséggel ő sem lesz képes a szeretet kifejezésére a különféle nonverbális csatornákon, mint amilyen az érintés, ölelés.

Kutatásunk szempontjából különösen fontos az anyával kialakított kontaktus, hiszen ez később befolyásolja a kialakítandó istenképet. Az érzelmi értékek, amelyek az anyaképhez tapadnak, tele vannak (olyan) jelentéssel, amelyek az egyén számára valaha élő valóságok voltak. Az anyai értékek befonódnak tehát a létbe az affektív alapvonalak egyikeként. Ily módon az istenképben is újra találkozunk velük (Vergote, 1970).

Egyszerre vágyakozás és félelem is megjelenik az érintés kapcsán a közvetkező részletekben.

Igen, zárkózott, és úgy nem ért oda, nem ért hozzám. Mondjuk én mindig irigyeltem a barátnőmet, mikor úgy bement hozzá az anyukája, és úgy elbeszélgettek, én hozzám így nem jött be. Én mondjuk nyitott voltam, mondtam mindent, de mondjuk úgy, azért jó lett volna, ha bejön.

(22 éves nő)

Igen, mondjuk apukám bepótolta, mert ő meg nagyon mindig puszilgatott. Az anyukám nehezen mutatta ki az érzéseit, de lehet, hogy az apukám is, mert ő meg nagyon goromba, ilyen nyers modora van, így a főség miatt is, mert úgy elnyomta anyukámat (főség, férfi, a feje a családnak). Szóval nekem olyan idegen, olyan furcsa, ha valaki megérint.

(23 éves nő)

Hát én szerintem fizikai dolgok, úgyértem, hogy ölelés vagy ilyesmi az nem volt jellemző. Visszagondolva nem is nagyon emlékszem rá. Szerintem ez abból adódik, hogy nem alakult ki olyan mély kapcsolat, olyan személyes problémákat nem szívesen beszéltem meg szüleimmel.

(21 éves nő)

Az interjúk egy szintén jelentős száma esetén fájdalmas emlékek kerülnek elő a **nyílt agresszióval kapcsolatban**. A gyermekkorban, illetve a ser-

dülőkorbán átélt verbális vagy fizikai agresszió felnőttkori következményei szerteágazó mintázatot mutatnak. Gyakran tapasztaljuk, hogy az elszennvedők később maguk is agresszív viselkedéssel reagálnak konfliktushelyzetekre, más csoportjuk egy hatalommal szembeni állandó dependens viselkedést tanul meg és rögzít.

Néhány pszichológiai kutatás felveti annak a lehetőségét, hogy azok, akik nehézségekkel küzdöttek gyermekkorukban, úgymint stressz vagy bánatalmazás, sokkal hajlamosabbak a hirtelen megtérésre, mert személyes és viselkedésbeli szükségleteik nem férnek meg egymással (Ulman, 1989, Kirkpatrick, 1997, 1998).

Természetesen egy agresszív apa- vagy anya-modell a későbbi Istenkép formálódásban is számtalan módon szerepet játszhat, amelyet kutatások is alátámasztanak, kiemelve, hogy a valódi, „földi szülők emlékményai” döntően a későbbi istenhit emocionális oldalát befolyásolják majd (Winkström, 1990).

Saját katatásunkban a negatív apakép gyakran dependens kötődést eredményez a későbbi, választott vallási mozgalom vezetőjéhez, ahol újra átélésre kerül a kiszolgáltatottság. Egy másik megjelenési mód a leválasztott negatív tartalom, amely kivétel a környezetre, valamilyen közösen kikiáltott ellenségre.

Ez utóbbira majd csak a megtérést követően találunk példát.

Apám egy negatív példa volt, mert elnyomta anyukámat, megalázta mások előtt is mindig, elhallgattatta, hogy te ehhez nem értesz úgy, legyintett is. Hú, énram mikor rám szólnak mások előtt, annyira megalázó, meg szerintem mindenkinek.

(22 éves nő)

Apámék szétverték rajtam egy fakanelat. Ígynagyon erősen megverték, meg így a testvéreimet is. Volt otthon ilyen vessző, és akkor, ha csináltunk valamit, akkor... .., ... sírnom sem volt szabad, tehát volt, hogy mi vittük a fakanelat, odafeküdtünk az ölükbe, és kaptunk 5-öt a fenekünkre.

(24 éves nő)

Anyukám? Őtöle nem, de mégis, egyszer kaptam ki anyukámtól, de meg is érdemeltem, meg nem is sirtam, mert abszolút jogosnak láttam, de ő tényleg nem bántott. Anyukámat is bántotta, inkább ez viselt engem meg, amikor láttam kisebb koromban, hogy apukám bántotta.

(21 éves nő)

Annyit tudtam, hogy volt egy időszak apunak, hogy ivott, na most ő szegény abszolút nem bírja. Ivott egy kicsit, és már is hóbörgött, komolyan, 2 sör elég volt neki, hogy ő elkezdjen hóbörögni. A munkahelyén olyan kollegái voltak, akik szerintem eléggé ilyen irányba vitték őt el. ... .. Ebben az időszakban komolyan volt, hogy azt sem tudta apu, hogy én hányadikos vagyok.
(22 éves nő)

A személyiségpszichológián belül az úgynevezett kötődéselméletek azok, amelyek leírják, hogy mit jelent kapcsolódni a számunkra fontos más-sikhoz, gyermekkorunkban elsősorban az anyához majd az apához (Ainsworth, Bleha, Water és Wall, 1978. Bowlby 1969).

Az ide vonatkozó kutatások megkülönböztetnek először három-, majd négyféle kötődéstípust, a biztos kötődést, ambivalenst, az elkerülőt, illetve a megzavart típust. Longitudinális vizsgálatok egyértelműen bebizonyították, hogy a kezdeti kötődési jellegzetességek fiatal felnőtt korban is megmaradnak, illetve jelentősen befolyásolják társas kapcsolataink alakulását (Main, Casidy, 1988).

A pszichológusok vizsgálódásai természetesen arra is kiterjedtek, hogy a különféle kötődésmintázatok miként befolyásolják a megterést, illetve az Istennel való kapcsolatot.

Kirkpatrick 1997-es tanulmányában a Denver Post-t olvasó nőket vizsgálta kb. 4 éven keresztül (Time1, Time2) azok vallási hovatartozása tekintetében. A kérdés az volt, hogy az eltérő felnőttkötődések más vallási nézeteket szülnék-e. Azt találta, hogy amikor a T1 időintervallumban a vallás statisztikailag ellenőrzött volt, azok, akik bizonytalanok voltak, sokkal nagyobb számban számoltak be egy „új kapcsolatról Istennel” a T2 időre, mint azok, akik sokkal biztosabb kötődéssel rendelkeztek.

Saját kutatásunkban az alábbi interjúrészlet egy jellemző kötődési mintázatra példa. Annak ellenére, hogy az emlékek durva agresszióról számolnak be, az apa egyértelműen a kötődés szempontjából a legfontosabb személy, a self-tárgy. Az egyén széthasítva őrzi az apáról szóló ideális és taszító epizódokat. A későbbiekben a hasítás kiterjedt én-védő mechanizmussá válhat, s személyiségzavar részét képezheti. Amiként az anyáról őrzött kép kapcsán leírtuk, úgy most is fontos megfogalmaznunk, hogy az apáról kialakított legális (reális), illetve ideális (vágott, másutt látott stb.) kép beépül a későbbi istenképe (Vergote, 1970).

Hát gyerekkoromban apukám nagyon agresszív volt, arra emlékszem, rengeteget kiaptunk. Arra emlékszem, hogy hát szeretett minket, meg rengeteget játszott velünk a nagy ágyon. Arra is emlékszem, hogy sokszor jött haza

ittasan, és agresszív volt anyával is, minket mindig nadrágszíjjal megvert. Mindig választhattunk, hogy a csatos felét vagy a másik felét kérjük a nadrágszíjnak, és mindig nagyhurrák voltak a lábunkon, ilyen piros. Viszont a másik fele, amikor nem ivott, kenyérré lehetett kenni, imádott minket, szeretett minket nagyon is, és mindig játszott velünk. Én is nagyon szerettem őt.

(22 éves nő)

Igen, én őszintén szólva mindig apukámhoz jobban vonzódtam. Én lelki beteg voltam, mikor elvitték őt katonának. Miközben olyan dolgok történtek, hogy agresszív volt, ennek ellenére. Valahogy én nekem, tehát én nagyon tiszteltem apukámat, én nekem egy ideál volt, egy erős apa. Egyfantasztikus ember volt, mindent tudott, mindenhez értett. Amit ő kitervelt, ő azt megcsinálta, egyfantasztikus tehetséges ember, most már nincs ideje, fölhalált bármit, az édesapjától örökölte, ilyen elektromos hegesztőgépet talált fel, sílécet csinált magának, görkorcsolyát.

(23 éves nő)

Őszintén szólva a legönzettelenebb ember, akit valaha is ismertem, az édesapám, még ma is így gondolok rá. Nagyon-nagyon szerettem, azért mondom, hogy szerettem, mert most már nem igazán érzek iránta semmit. Ő egy nagyon jó ember volt, segítőkész, szeretni való és tiszteletteljes, és mondhatnám, hogy dinamikus ember, nem az a lassúfajta. Amikor utoljára beszélgettem vele, akkor ilyen 14 éves voltam, és akkor még engem nem igazán érdekelt ez a dolog. Anyura sem mondanám azt, hogy nem dinamikus, benne van az a pesti dinamikus erőteljes lény, nem az, ahogy ő mondaná, a szegedi lassú emberek, kicsit úgy általánosítva, de nem igazán az a határozott egyéniség, sőt legpesszimistább ember, akit valaha ismertem.

(18 éves nő)

Válás a családban

Interjúalanyaink 60%-ka elvált szülők gyermeke, így életútjuk egyik negatív epizódja valamelyik szülő bizonyos értelmű elvesztése, a korábbi egyensúly élményének megbomlása. Gyakran jelenti ez az ideális világba vetett bizalom összeomlásának kezdetét, a gyermekkori paradicsomi állapot összetörését. Majd láthatjuk később, hogy a megtérés mozzanatában jelen van ennek a képnek a visszaállítási kísérlete.

A következő emlékek idéződtek:

Igen, hát mondjuk, akkor az elég nagy törés volt, apukám elment tőlünk. Semmi képem nem volt erről előtte. Hát igen, anyukám ezt tudta, de mi semmiről nem tudtunk. Számomra ez elképzelhetetlen volt, s amikor én hallottam olyat, hogy válás, és elképzelni sem tudtam, hogy mit jelent. Anyukámmal maradtunk, mert apukám elment, s úgy maradtunk itt hárman.

(18 éves nő)

Már ahhoz képest hamar váltak el, hogy elég fiatal voltam, én három éves voltam akkor. Mondjuk ez így talán szerencsésebb is, ha így ezt talán lehet ezt így mondani, mert lehet, hogy megterhelőbb lett volna egy gyereknek, ha mondjuk serdülőkorban válnak el a szülei, amúgy is érzelmi káosz meg mindenféle identitási problémák is akadnak.

(23 éves nő)

Jó a kapcsolatom az új apámmal, de azért furcsa is egyben. Hát apai, azért mondom, hogy ez olyan furcsa, ha én is így belegondolok, ilyen kettős apa, de mondjuk ezt hozzá kell tenni, hogy nekünk nem az a klasszikus családmodell, az ideálisnak tartott nekem azért nem volt. Mert tudtam azért, hogy apukám van, de nem élek vele együtt, meg van itt egy pótapukám, de tudtam, hogy azért az nem a saját apukám.

(21 éves nő)

A válásra, csak annyit tudok visszamenőleg, hogy úgy volt, hogy apuék perelni fognak, hogy én hozzájuk kerüljek, szóval akkor úgy lettünk volna, hogy a nővérem anyunál, én meg apunál. Igen, csak anyu nem engedte. Ez jó, mert elég rossz lett volna felnőni, hogy a testvérem nélkül.

(18 éves nő)

A félelmek és a szorongás gyermekkori tapasztalatai

Az ember alapvető nyomorúsága a szorongás. Sötétben kíséri minden nehézség problémáját: az anyagi ínséget, a betegségeket, a halálfélelmet. De mindenekelőtt azzal zavarja össze, hogy a szorongás – a félelemmel ellentétben – névtelenségbe burkolódzó és néma marad, mintha semmilyen ésszerű oka nem volna. Konkrét bajaival csak-csak képes megküzdeni az ember, hiszen ezeket az ellenségeket ismeri. A szorongással szemben, amelyet nem igazol még a legcsekélyebb megfogható körülmény sem, légüres térben hadakozik. Ez teszi a szorongást alattomosá és megfoghatatlanná. Kierkegaard szerint, ami az embert az állattól megkülönbözteti, az éppen a szorongás. Heidegger a semmi tapasztalatának tartja, amelyből a létezők léte felől tudakozódó ontológiai kérdés származik. Ez tehát azt jelenti, hogy nincs feltétlenül patológias jellege (Vergote, 1970).

A személyiség fejlődése folyamán, valamint a felnőtt személyiség világban történő sikeres alkalmazkodása során igen fontos szerepet kapnak félelmek. Képesek előre jelezni az egyénre leselkedő veszélyeket, esetleges kudarcokat, illetve olyan helyzetek közeledtét, amelynek fogadására az egyén nem megfelelően felkészült. Tehát bizonyos értelemben saját énként védelmét szolgálják. Ugyanakkor a félelem tartós jelenléte bénító lehet, meggátolhatja az aktivitást, s szorongássá alakulva az élet olyan területeire is szétterjedhet, amelyhez eredetileg nem kapcsolódott. Számtalanszor lesz okozója kapcsolatteremtési kudarcoknak, depresszió kialakulásának.

Karen Horney (1937, 1945), aki egyike a szorongást kutató pszichológusoknak azt mondja, hogy az emberek már kora gyermekkoruktól érzik azt a bizonytalanságot, amit ő egyébként alapszorongásnak nevezett el. Ez abból az érzésből fakad, hogy a szülei elhagyhatják őket, elszigetelődnek egy ijesztő és ellenséges világban. Ez a szorongás nem mindenkinél egyformán intenzív. Az alapszorongást csökkentheti, ha otthonunk biztonságos, bizalmat és szeretet nyújtott számunkra.

Számunkra különösen fontosak azok a kutatások, amelyek a vallás és a szorongás összefüggését vizsgálták.

Ezért tekintsük át elsőként azokat az eredményeket, amelyeket R. A. Funk állított össze, „A vallásos beállítottság és a manifeszt szorongás egy amerikai egyetem diákjai körében” című tanulmányában. A megkérdezetteknek több mint 50%-a mesélte, hogy a vallás a megnyugvás és a biztonság érzését közvetíti számukra. Ugyancsak több mint 50% tekinti a vallást az egyetlen olyan valóságnak, amelyre építhet. A megkérdezettek 4%-a mondta, hogy nem tudná magát „otthon” érezni a világban, ha istenhitét elveszi-

tené (Vergote, 1970). A legnagyobb szorongás-hányadot elérték csoportja adott a legegértelműbben (5%-os nagyságrendben) igenlő választ azokra a kijelentésekre, melyek a vallás és a biztonság kapcsolatát fogalmazták meg, míg a legkevésbé szorongók csoportja alig mutatott vallásos aktivitást. Másrésztől a „vallásos konfliktusok” tekintetében első helyen lévők csoportja a szorongással kapcsolatban 22,2% átlagot ért el, míg a másik csoport átlaga 12,9%. Más pszichológusok eredményeivel ellentétben Funk nem állapít meg egyértelmű korrelációt a szorongás és a hagyományos vallásosság között.

Úgy tűnik viszont, hogy az intelligencia és a nemi hovatartozás alig van kapcsolatban a szorongással. A leginkább szorongók keresnek oltalmat a vallásban. Meg kell azonban jegyezni, hogy a félelem és a vallásos konfliktusok pozitív korrelációja semmiképpen sem egyértelmű.

Saját kutatásunkban az interjúk elemzése során a megkérdezettek 80%-a számolt be az élete során hosszasan jelenlevő félelmekről, illetve állandósuló szorongásról.

Nagyon féltem. Az az igazság, hogy a legkorábbi élményem, ami igazából élmény, az a félelem. Az, hogy mennyire féltem akkor attól, hogy mi lesz, ha konkrétan erre a szavakra emlékszem, hogy mi lesz velem, mert éreztem, hogy megy a világ, megy a világ, a dolgok, tárgyak azok összetörnek, hát elromlanak, megsemmisülnek, meg minden, és én is kicsit úgy éreztem magam, mint egy avarlevél, az így sodródik a szélben. Igen, és emlékszem, hogy rendkívül rettegek, rettegek. Olyan 10 éves lehettem. Azután ez még sokszor előjött

(22 éves férfi)

Igen, abszolút szófogadó voltam, és mindent megcsináltam, amit kértek, hogy elkerüljem a konfliktust. Nem jó a mostohaanyámmal veszekedésbe keveredni, nagyon féltem, és úgy mondanám azt a másfél évet, hogy az csak a félelem időszaka volt, mert kiderült, hogy a veszekedések nem olyan átlagosak, mint máshol, inkább verekedéssé fajulnak, és hát ezt nem igazán jó átélni 12 évesen, és én minden egyes veszekedésnél ott voltam, mikor a mostohaanyám egy 5 literes Zepteres fazekat, jó nehéz Zepteres fazekat hozzávágott az apám fejéhez, meg nyitott ollóval rohangál, hogy megöli magát, nem volt teljesen normális.

(18 éves nő)

Félelmeink, még inkább szorongásaink igen gyakran kötődnek életünk nagy alapkérdéseihöz, mint a létezéshez, bűnhöz, halálhoz, amelyeket más-

ként határhelyzeteknek is nevezhetünk. A személyiségfejlődés egy bizonyos pontján mindannyian birtokában leszünk annak a képességnek, amely lehetővé teszi számunkra a múlt–jelen–jövő egységben szemlélését, az idődimenzió komplex átélését. Ugyanez a képesség döbbsenhet rá létezésünk korlátaira, illetve végességére. Azt is mondhatjuk, hogy az élet tragikumája saját halálunk tudata.

Ez a rádöbbenés olykor fájdalmas lehet, ugyanakkor egy nagy kihívás a felnőtté érés elengedhetetlen láncszeme.

Saját kutatásunkban szereplő alanyainknak komoly szorongást indukál a halál gondolatával való találkozás.

Ezt nem mondtam el, pedig ez is nagyon fontos volt, még tinédzser koromból, nagyon sokszor volt olyan, 12–13 évesen gondolkodtam a világ nagy dolgairól, és általában este volt, amikor lefeküdtem, lekapcsoltam a villanyt, és sokszor gondolkodtam azon, hogy mi lesz, hogyha meghalok, végigélek 70–80 évet és egyszer meghalok, nem fogok látni, hallani, szóval én nem leszek, és ez borzasztó volt, nagyon sokszor ettől sírógörcsöt kaptam, szóval olyan, nem tudom így elmondani, de szó szerint félelmetes volt. Nem tudom, milyen állapot volt, de nagyon rossz volt, és nagyon sokáig tartott. Rádadásul nem kaptam segítséget senkitől a környezetemben.

(23 éves nő)

Így a halállal kapcsolatban is ez előtt mindig féltem, hogy elveszítem azt, akít, így anyukámat vagy apukámat, gyerekkoromtól. Nem tudom, így pár éve meséltem anyukámnak, és mondta, hogy nem tudja, hogy mitől alakult ez ki nekem, mert sose nem volt ilyen. Csak annyira tudok ragaszkodni valakihez, hogy így mindig féltem, hogy elveszítem, sírtam, hogyha egy kicsit késtek, és hogy ők meghaltak. És ez nekem, mikor tanulmányoztam és megtudtam, hogy mi történik úgymond a halottakkal, vagy mondjuk, ha én attól is féltem, hogy meghalok, és akkor én látni fogom a szüleimet, és ők milyen vígan élnek, én meg már nem.

(22 éves nő)

Szorongó érzés volt nekem a halál, de úgy éreztem, hogy ez nagyon reális dolog. Miért ne lenne reális, itt vagyunk meg minden, tény, hogy meghalnak emberek. Amikor nagypám meghalt, egyetlen nagyszülőm halt meg még, akkor is az volt, még kicsi voltam, 6–7 éves, akkor azt gondoltam, mi az, hogy meghalt, hogy akkor hogy van ez, hogy nem is gondolunk rá, de egyszer majd elér minket a halál, félelmetes érzés volt, és nagyon sokáig kísért.

Folyamatosan szorongással töltött el még serdülő koromban is meg hát tulajdonképpen most is az, és éppen ezért próbáltam valami kiutat találni.

(24 éves férfi)

Érdeklődés, a személyiségirányultsága, értékek

A hívővé vált emberek számtalan kutatás tanúsága szerint a megtérést megelőzően igen nagy erőfeszítést tesznek annak vonatkozásában, hogy az élet értelmét megtalálják, illetve hogy találjanak bizonyos koherens rendszert, amelynek segítségével választ kaphatnak az élet alapkérdéseire (Paloutzian, 1982).

Saját kutatásunkban az életutat áttekintve fontosnak tartottuk megkérdezni az alanyainkat serdülőkori érdeklődésükről, a személyiségük irányultságáról. Gyakran tapasztalhattuk, hogy az említett életszakaszban szinte kivétel nélkül mindenki igen nyitott és kereső volt. Megállapítható, hogy a saját korosztályhoz viszonyítva még fokozottabb az igazság keresése iránti igény, az élet alapvető kérdéseire válaszoló átfogó elméletek megismerése. A jelenség természetesen összefüggésbe hozható nagyobb fokú szorongás oldásának igényével, amely ezt a mintát jellemzi.

... egy gimnáziumi osztálytársam, és csak azt akarom mondani, hogy nekem ez akkor lett egészen nyilvánvaló, amikor elmondta, hogy van egy olyan dolog, hogy igazság, és lehet másképp élni, én azt hittem, hogy pl. amikor el kezdtem gondolkodni, amikor még kisebb voltam, 12–13 éves, hogy miért van az, hogy mindenki egy irányba megy, ha valaki csinál valamit, felnőttek, lehet, hogy neki ez nem jó, de hát úgy szokták, ez így megy, amióta a világ, világ, akkor azt úgy csináljuk. Kicsit volt bennem ilyen lázadás, inkább az árral szemben. Én nagyon tiszteltem már akkor is és utána is azokat az embereket, akik meg tudnak állni, nagyon-nagyon szimpatikus, aki őszinte volt, igazságszerető, tiszta, nagyon-nagyon vonzott...

(24 éves nő)

Én mondjuk ilyen ambíciózus egyén voltam, szerettem az ilyen határozott célokat esetleg ... most is vagyok ... mondjuk az iskola nekem sosem volt egy ilyen nagyon mellékes dolog, ez a vallási irányzat nem ennek a pótszere volt, nem az volt, hogy esetleg nem voltak nagyon barátaim, vagy iskolában nem értem el sikereket, és akkor ehelyett volt, hanem fontosnak tartottam az is-

kolát is, és igyekeztem elég korán valahogy úgy elkötelezni magamat. Szerettem volna ilyen határozott életutat, ami egy biztos mederben zajlik...

(22 éves nő)

A nyitott kereső attitűd mellett, amely gyakran egy-egy tudomány behatóbb tanulmányozásában jelenik meg, ebben az életszakaszban találkozunk először kimondottan is egy olyan szükséglettel, amely a transzcendens szükségletek kielégítésére irányul. Úgyszintén elementáris igény fogalmazódik meg ebben az életkorban olyan referenciacsoportok iránt, amelyek személyes biztonságot képesek nyújtani, s ahol a csoport tagjai felé egyéni odafordulás tapasztalható. Amennyiben az aktuális barátokkal való együttlét nem hoz kellő személyes bevonódást, mint például egy szerelmi kapcsolat vagy elköteleződés valamilyen sport, művészetek, zene iránt, ez esetben az úr betöltetlen marad. Az új vallási közösségekben majd egyszerre nyerhet kielégülést a személyes odafigyelés és a transzcendencia iránti igény.

Azt tudom, hogy leginkább ami jellemzett, hogy miért van az embernek, ha ilyen transzcendens világban keresi, akkor nyilván valami tehát úgy mond az evilági meg az ilyen földi értékrenden túli tehát attól egy teljesebb értékrendet keresi, egy boldogságot, szerintem nyilván boldogságra törekszik, ez ilyen ösztönös dolog. Nekem tényleg ilyen átlagos volt, hogy elmentem ilyen helyekre és ott jól éreztem magam, tényleg úgy láttam, hogy mindenki ilyen színes meg szép, de én azt tudom, hogy nem, én akkor egy kicsit ilyen serdülőkori dolog is, az ember nyilván ilyen érzelmi zűrzavar állapotában van néha. Tudom, hogy elég ilyen, tehát nem találtam azt, hogy most nekem ettől teljesebb lenne az életem, tehát nem találtam ezeken a helyeken olyat, amire azt mondtam volna, hogy ez lehetne az életem értelme. Szerintem tényleg ilyen öröm meg boldogságkeresés volt, ami leginkább engem megmozgatott.

(24 éves férfi)

A vizsgálatunkba bevont korosztály Erikson elmélete szerint az optimális személyiségfejlődést tekintve a moratórium állapotában áll, ahol az egyénnek módja van kipróbálni szerepeket az élet legkülönfélébb területén annak érdekében, hogy önmagáról a lehető legtöbbet tapasztalja. Ebben a keresési fázisban akkor jár legjobban az egyén, ha nem kell túl korán elköteleződni valamilyen külső vagy belső ok miatt. Az alábbi interjúrészletben egyaránt tetten érhető a keresési vágy s az elköteleződés iránti szükséglet. A kétféle motiváció egyidejű fenntartása igen nagy feszültséget jelent a személyiségnek.

Egy kicsit vártam is, kicsit bosszús voltam, mindig úgyvoltam vele, hogy én nem fogom sehol elkötelezni magam, az embernek általában van egy ilyen. Megnézek mindent, ami jó, azt elfogadom, de elkötelezni nem fogom magam, egy kicsit így is mentem oda, hogy ha valahol ott vagyok, tényleg akkor már volt bennem egy ilyen törekvés, szeretnék olyan igazi dologgal találkozni, ami megragad. Ez az első élmény, ez tényleg olyan volt. Eleve új jelenség volt a gyülekezet.

(21 éves nő)

A természettudományok iránti felfokozott érdeklődés társul a világ működésének, az élet keletkezésének egészére vonatkozó megértési igénnyel.

Jó. Azt hiszem, hogy két év kivételével kitűnő is voltam, ha meg nem, akkor meg egy-két négyesem volt. Ahogy nézegettem, igazából olyan sokat még nem értettem belőle a fizikából, és akkor láttam, hogy bonyolult egyenletek, láttam azt, hogy a világ leírása ... hogy atomokkal foglalkoznak, én ezt már hallottam otthon, meg hogy ilyen törvényeket, amik mozognak a testbe, és ez nagyon megfogott akkor, azért, mert úgy éreztem, hogy itt van valami, ami választ ad a kérdéseimre, hogy miért vagyok itt, miért léteznek a dolgok, miért úgy léteznek, ahogy, és mi ezeknek a menete, a törvényszerűsége. És akkor ezért elkezdtem fizikát tanulni. Csak úgy önszorgalomból. Úgy hogy elmentem a könyvtárba, és kivettem, még fizika óránk sem volt. Elkezdtem olvasni az ilyen ismeretterjesztő könyveket. Aztán nyilván persze elkezdődött a fizika, azt hiszem, ötödikben vagy hatodikban.

... Végül is jó voltam, elég jó voltam, nagyon tetszett a dolog, és hát akkor elhatároztam, hogy én fizikus leszek, mégpedig elméleti fizikus, aki a világ univerzális törvényeit fogja kutatni. Ez a döntés nagyon megnyugtató...

(22 éves férfi)

Egy másik interjúban az elmélet alkotója is példakép, illetve modellszerpet tölt be, nem csupán az eszme fontos. Tudjuk, hogy a vizsgált korosztálynak milyen nagy igénye van valós mintákra, ideálokra, akikkel azonosulni tud.

Igen, igen, szóval egyfajta reményt adott a megoldásra, az, hogy nagyon tetszett Einsteinnek ... az atomfizikusoknak az élete, ezekről sokat olvastam hát minden könyvet, amit föl lehetett kutatni, és az, ahogy ők beszéltek, ahogy Einstein beszélt, hogy ahogya mai matematikusok, fizikusok ... , ők ... őneki is írtak egy pár dolgot, ami ... kilátszik, és tényleg éreztem azt, hogy valamennyire társakra leltem a kérdésekre. Olyan emberekkel találkoztam

vagy hát a könyveiken keresztül, akik valóban azt kutatják, hogy mi az értelme az életnek, hogyan működik a világ, miért létezünk, és ez nagyon kedvelt dolog volt számomra.

(24 éves férfi)

Számtalan interjúban olvashatunk egy felfokozott intellektuális érdeklődésről, ugyanakkor egyfajta spirituális keresésről. A tudományos tények és a spirituális élmények eklektikusan keverednek, mintegy versengenek egymással.

Kétszer voltam a gyülekezet evangelizációján, Angliába utána mentem ki. Bocsnát, még ezt megelőzte a meditációs programot, tanultam és sokat olvastam, szeretek sokáig fõnt lenni, mindig hajnal kettõig olvastam, az volt a szokásom, hogy fõlõsleges az alvás, minimális alvás kell, mert ugye az intelligencia-kvóciens növelni kell, és olvasni, olvasni, akkoriban ez volt a fõlfogásom, nagyon széleskörû érdeklõdési köröm volt. Többféle tudomány is érdekelt.

(22 éves nõ)

Az interjúalanyok 25%-a mély érdeklõdést táplált az ezoterika irányában a megtérést megelőzõen.

Voltak ismerõseim, aztán csináltunk egy klubot, volt egy lány, aki ... úgynevezett tisztán látó, ami azt jelenti, hogy ezeket a szellemi, finom energiákat meg is látja, tehát akár az ... is energiát, ami körülveszi ezt látja, esetleg mondjuk ilyen szellemi lényeket is. Kicsit furcsa errõl így beszélni mondjuk énnekem nem furcsa,, szóval ezekkel úgy foglalkoztunk egy kicsit, meg volt baráti kör, aztán ismerõsök ... természetgyógyász ... középkorú hölgy, nagyon szeretem, értékeltam a tapasztalatait.

(21 éves nõ)

Partnerkapcsolatok, sexualitás

A terület tárgyalása kapcsán egy igen komplex problémához érkeztünk, hiszen jól ismert a pszichológia, pszichoterápia, illetve a vallás különböző attitűdje a sexualitás megítélésében. Míg a történelmi vallásokban kiemelt szerepe van a morálnak, a pszichoterápia, illetve a pszichológia morálhoz való viszonya meglehetősen tisztázatlan, eklektikus. A pszichológiai és pszichoterápiás elmélet és gyakorlat olykor teljesen kiiktatja a morál kérdését, máskor pedig hangsúlyozottan kritikusan értékeli. Pressing Lajos egy nemrégiben elhangzott előadásában felveti a morális dimenziók mellőzésének, illetve kritikájának hatását az egészséges én-fejlődésre, vagyis a kérdés szerinte az, maradhat-e a pszichológia „értékmentes”, miközben a vallás egyértelmű értékeket közvetít többek között a szexuális morállal kapcsolatban (Pressing, 2005).

Az ÚVM kapcsán összességében megállapítható, hogy az egyes közösségek igen szigorú szabályokat fogalmaznak meg a szexuális élet és viselkedés vonatkozásában, beleértve a párválasztást, illetve a házasság előtti nemi élet kérdését is. A szabályok olykor a tiltás irányában mutatnak más esetekben pedig épp bonyolult rituális szexuális együttléteket foglalnak keretbe.

Saját kutatásunk interjúalanyai a pszichoszexuális fejlődés vonatkozásában a freudi kategóriával élve a genitális, vagyis a kiteljesedett szakaszban vannak életkorukat tekintve, ugyanakkor – amiként az látni fogjuk – valójában többen választják az elfojtást, más szavakkal az absztinencia útját már a megtérést megelőzően is, avagy mások éppen parttalan, kontroll nélküli szexuális életet élnek.

A szexuális fejlődésre vonatkozó interjúrészletek mutatnak egymásra rímelő mintázatokat, rokon vonásokat. Az életút felidézése kapcsán igen gyakran találkozunk azzal a jelenséggel, hogy az illető valójában a serdülőkori megfelelő szakaszában valamilyen korai kudarcélmény, gátlás vagy otthonról hozott tilalom miatt el sem indul a szexuális tapasztalatszerzés útján. Személyiségüknek ezen szegmense megreked a fejlődésben, majd a megtérést követően a vallási közösség erkölcsi elvárásai mintegy visszamenőleg is felmentést adnak, sőt értékékként minősítik a partnerkapcsolatoktól való teljes elzárkózást.

... kapcsolatok ... szexuálisan is értékvolna engem, inkább az volt, hogy volt a baráti kör és ... akkor jó ... a másik nimmel kapcsolat ... Mondjuk az volt a másik kérdés, hogy ... gimnazista koromban hogy elkezdték ezt a nemi életet, és nekem nem, nem tudom, hogyhonnán eredhet, lehet ez is otthonról,

ez is egyfajta ... nekem volt egy ilyen érzésem, hogy még nem, hogy nem vagyok rá még elég érett.

(24 éves nő)

Igen, szóval nem mondta senki, hogy nem szabad, sőt inkább az volt, hogy édesapám mondta, hogy nincsen barátnőd, és akkor mondom, hogy jól van, jól van apu, majd most még nem akarok. Mert úgy éreztem, hogy először önmagamam szeretném letisztázni, akkor mit csinálok én, hogy csináljam jobban ... meg ki vagyok én meg mi a helyzet velem és akkor ... úgyis alakul a hogy is mondjam, a sorsom valahogy.

(22 éves férfi)

Az előzőekben idézett interjúalany az alábbiakban kifejti, hogy mennyire örül annak a ténynek, hogy nem kezdett partnerkapcsolatba. Ugyanakkor tudnunk kell, hogy E. Erikson pszichoszociális elmélete szerint a fókuszban levő életszakasz egyik legmarkánsabb szükséglete és küszöbön álló feladata az intimitási igény megoldása. Ellenkező esetben az egyén izolálódik, vagy haladéktalanul más módot kell találjon az említett szükséglet kielégítésére. A partnerkapcsolatok kezdeményezésétől való félelem hátterében joggal feltételezhetjük, hogy a családban át nem élt szeretet, intimitás, biztonság áll.

Úgy érzem, hogy szerencsés vagyok, hogy ezeket a nagy csalódásokat nem éltem át, így ezzel a felállással azért mert ... ez nagyon rossz lett volna, meg borzasztó meg nem jó, ha ... az ember, akit nagyon szeret, akkor ő úgy mond átveri, csalódáson megy keresztül. Sokan mondják azt, hogy kellenek a csalódások, mert ez edzi meg az embert. Nem szükséges ahhoz, hogy az ember tapasztaljon.

(23 éves férfi)

Az ember egy ideig úgy van vele, hogy megtetszik neki a másik nem, és ez fogja neki a boldogságot nyújtani, és aztán nyilván mindenki ismeri a csalódottságot ... és ezzel az, hogy miért voltam ilyen ostoba, miért ... pont ezzel, és kiderült, hogy még sem illünk össze.

(24 éves férfi)

A következőkben idézett interjúból egyértelműen kitűnik, hogy pusztán a mentális fegyelem vagy stabil értékrend nem elegendő az önmegtartóztatáshoz más beavatkozásra is szükség van. Idézendő interjúalanyunk szin-

tén nem indult el a partnerkapcsolatok keresése útján, helyette egy technikát tanul meg, önmaga szexuális vágyainak kontrollálására.

A könyvben le volt írva, hogy kell koncentrálni, hogy kell lélegezni, egy drasztikus légzés, nagyon gyorsan lélegezni, és után nagyon hosszú ideig, addig, amíg csak bírja az ember, nem lélegezni, utána egy levegőt vehet, utána megint nem. Biztos van ennek az idegrendszerre valami befolyása, de az tény, hogy a nemi vágyat abszolút képes elnyomni.

Igen, ha az ember ezt minden reggel, délben, este megcsinálja, akkor gyakorlatilag azt merem mondani, hogy a nemi vágyat gyakorlatilag nem zavarja vele, és ez nagyon tetszett, mert úgy éreztem, hogy van valami a kezembe, amivel azt a problémámat, ami eddig volt a kapcsolatban, azt most kézbe tudom tartani, és ez nekem nagyon tetszett, és nagyon sokáig csináltam.

(23 éves férfi)

A megtért egyének személyiségét vizsgáló kutatások tanúsága szerint a megtértek jelentős többsége küzd önértékelési problémával. Énképük negatív, alacsony az önbizalmuk, önbecsülésük (Paloutzian 1996, Batson, 1993).

Hát igazán én mindig is ilyen kiségernek gondoltam magam, úgy nem vettek észre a fiúk, nem tudom miért, tehát voltak szebb osztálytársaim is, meg olyan fiús voltam, teljesen rövid volt a hajam. Nyolcadikig hosszú hajam volt, elsős gimnazista koromig, azután rövid.

(24 éves nő)

,Nem volt kapcsolatom, volt ilyen is, hognem voltak, ilyen szoros barátság, meg nem voltak olyan emberek, akiktől valamilyen fajta pozitív visszajelzést kaptam volna, ezért belső téren is elég mélyen önértékelési problémák jöttek elő, amik egyre csak súlyosbodtak, és akkor megpróbáltam valamit keresni.

(24 éves nő)

Más interjúalanyaink életében elindult egy partnerkapcsolati keresés, egy hasrány világi élet, majd a megtérést kevéssel megelőzően egy szembefordulás vagy kiábrándulás, esetleg büntudat tapasztalható. Mintha az emocionális kontroll hiánya következtében megjelenő lelkiismeretfurdalás feloldására keresne megoldást néhány megkérdezett.

volt olyan, hogy azt mondtam, hogy na jó, akkor most már nem, engem most már nem érdekel egyetlen férfi sem, meg sosem többet férfi, és újra és újra ugyanazok a hibák, ugyanazok a csapdák, és pl. ez volt, hogy

(21 éves nő)

Mert utána mindig olyan rossz érzés volt, ha valamilyen pasival elkezdtem, de ugyanakkor mindig vonzott, tehát nem tudtam ellenállni, ez a lényege az egésznek, és akkor újra és újra és újra. Jártam előtte diszkóba, meg hát olyan helyekre, ahová mindenki más, és azt gondoltam, hogy ez rossz, mert hát mindenki ezt csinálja. Ahogy így megtértem, annyira betöltötte az életemet az ige. Lemaradtak az életemből ezek a durva dolgok. Nem volt az bennem, hogy nekem most valaki kell, hogy szeressem, betöltött az a szeretet, amivel Isten megérintett. A másik meg olyan valóságos volt, olyan szeretet, amit embertől nem, én úgy gondolom, hogy soha nem kaptam.

(23 éves nő)

Ez utóbbi vallomásban egyértelműen tükröződik egy – még a gyermekorból görgetett – szeretet iránti éhség, amely való kapcsolatban keresztül soha nem teljesülhetett be.

Az új vallási mozgalmakba megtért fiatalok életútját s ezen belül a szexualitáshoz kapcsolódó attitűdjeit többek között Leo Booth (1986) is vizsgálta. Úgy találta, hogy interjúalanyai gyakran nyilatkoznak úgy a szexről, mint ami mocskos dolog, a fizikai örömök bűnös, megvetendő cselekedetek. Ez olykor lehet a tapasztalás hiánya, kritika nélkül átvett attitűd, máskor pedig összecseng a saját negatív élménnyel.

Aztán egy idő után továbbra is vágytam erre, de aztán így leálltam. 14 éves koromban kezdtem el diszkóba járni, egy olyan 2 évig jártam, és ott is ezt tapasztaltam, hogy arra megymindenki, hogy ki hogy néz ki. Mivel evvel kapcsolatban volt negatív tapasztalatom, így kiábrándultam belőle. Utána jött az, hogy inkább senki se legyen, mint akárki. Erre jött ez a barátnö, aki jött ezzel a vallásos gondolataival.

(22 éves nő)

Találkozhattunk olyan megoldásokkal is, ahol különös ötvözetét tapasztaltuk a szexuális erkölcs világi és vallási értékeinek, illetve válaszadóink érzékelhetően nem identifikálódtak egyértelműen egy szexuális értékrend irányába.

Igen, ez valamilyen szinten jött is, mert akkor még túl fiatal voltam, mikor megtértem, én úgy voltam előtte, hogy belefér egy kis intim kapcsolat, de mondjuk az aktus nem, szerettem volna szűz maradni. Mondjuk akkor még egy-két év ... tervezgettem, de utána meg nyilván az ember tartja magát ehhez az értékhez.

(18 éves nő)

Igen, igen, hívogatót, meg sms, meg találkoztunk, meg vett nekem ..., már akkor mondtam, hogy ne számítson semmire tőlem, mindenféleképp én ellenálltam. Nyilván a testem azt mondta, hogy igen, ő az, de tudtam, hogy mit mond Isten ígéje, hogy ez nem így működik.

(23 éves nő)

Igen, és ezen elcsúszik az ember, mert ki van éhezve a szeretetre, ki van éhezve pl. hogy érintsék, átöleljék, most a nőknek ez a második gyermekkor, ugye ölelj át időszak. Nyilván nem mondom azt, hogy Ūristen, néha de jó lenne! Lenne egy férjem, mert úgy elképzelttem egy családot, de az fontos, hogy ne epekedjél, ne epekedjél a férjed után.

(24 éves nő)

A hit, illetve vallás kérdése a családban

Interjúalanyaink csupán 20%-a részesült a családi szocializáció során vallásos nevelésben. Fontos tudnunk, hogy hazánkban a vizsgálattal közel azonos időpontban a különféle közvéleménykutatások adatai 13% arányban jelölték a hívő emberek arányát az összlakosságon belül. (MEDIÁN közvéleménykutató, 2004) Más reprezentatív felmérések tanúsága szerint a ritkán, illetve rendszeresen az egyház keretein belül vallást gyakorlók összaránya 30% (Kopp, Skrabski, 1995). Tehát mintánk nem tér el jelentősen az országos tendenciától, tudniillik a megkérdezett fiatalok szülei vallásosságának vonatkozásában.

A valláslélektan számtalan képviselője hangsúlyozza a különféle társadalmi intézmények szerepét és felelősségét a vallási fejlődésben, kiemelve, hogy a gyökereket mindenképpen a családi szocializációban kell keresni (Schweitzer, 1999). Jelen tanulmányunknak nem célja a rendszerváltás előtti politikai berendezkedés vallásellenes értékrendjének elemzése, de mindenképp mint a kapott eredmények egyik magyarázataként meg kell jegyezzük.

Továbbá újabb szociológiai vizsgálatok felvetik azt a kérdést, hogy napjainkban a család vallási hagyományok iránti átadási készsége csökkenő tendenciát mutat.

Saját kutatásunkban még ott is, ahol megjelenik a vallás mint szocializációs tényező, az alanyaink többségénél formális vallásosságot takar. Számítalan interjúban hallhatunk a formális vallásosság jelenségéről, ami természetesen nem jelenthetett valódi motivációt a hittel kapcsolatos kérdések keresésében, pontosabban egy hitehagyást vagy újfajta keresést implikálhatott.

*Szerintem az a jó átlag család a miénk, tehát az, hogy nálunk nem volt, úgy-
mond nem volt vallásos nevelés, nem volt téma hit.*

(24 éves nő)

A hit szerintem ez nagyon kevés embert jellemez ma, de azt tudom, hogy nálunk nem volt ilyen templombajárás, meg ilyen keresztlő még a legnagyobb ünnepek alkalmával sem volt. Istenről nem volt szó.

(21 éves nő)

Református volt az hiszem. Apának meg katolikus. Azt tudom, hogy apának valamilyen fajta csalódásai lehettek így a vallás terén gyerekkorában, vagy olyan dologra kényszeríthették, amit ő nem akart, ami miatt aztán emnyire elhárította magától.

(21 éves férfi)

Azokban a családokban, ahol a megkérdezettek vallásos neveltetésről számolnak be, gyakran nyer megfogalmazást, hogy a vallásgyakorlás nem elég személyes, így a hit élménye sem közvetítődik kongruensen.

Karácsony, húsvét megvolt, meg úgy év közben néha-néha, nem minden vasárnap, nem volt ilyen szabályozott rend. Rengeteget dolgoztak egész életükben. Mi voltunk a kórus, ketten a húgossal, és volt olyan, hogy néha rosszalkodtunk, unalmas volt a mise, du. 5 órai mise, volt olyan 10 öreg néni, nem volt nagyon poén, míg gyerekek voltunk, rendetlenek voltunk ... hogymost már hagyjuk abba, volt ilyen, de jártunk elsőáldozásra ... inkább lexikális ... próbált minket ott tartani, ... varrtak ilyen ... maradékruhaanyagból, ami tényleg így kedves volt, meg aranyos, a pap bácsi tényleg nagyon aranyos volt.

(24 éves nő)

Megvolt az elsődaldozás, előtte kénytelenek voltak megkeresztelni, mert ugye nem tudtak megkeresztelni, amikor születtünk. A szüleim nem voltak vallásosak, csak polgári esküvő volt, annyira nem voltak hithű katolikusok. Többet jártam templomba, mint ők. ... a mamám, hogy ő római katolikus tag, és hogy bérmálkozás és jártunk ... igazán nem hittünk benne.

(23 éves nő)

A vallás? Hát négy nagyszülőm közül három az korán meghalt, már kisgyerek koromban meghaltak. Anyai nagymamám ő vallásos, ő gyakorolja a katolikus vallást, imádkozik, de igazából ez engem nem fogott meg, amikor így kapcsolatba kerültem az egyházzal, így elfogadtam, hogy ez van, de nem nagyon beszélgettem erről. Nekem ez a formája a vallásnak kicsit taszított is. Olyan kétszínű, hogy mondjam, olyan kettős dolognak láttam. Jó, ezt meg ezt csináljuk, de hogy mi a gyakorlati haszna az életben, azt nem láttam. Ugyanígy viselkedett a nagymamám, mint egy másik ember.

(18 éves nő)

A megtérést megelőző pszichikus állapot jellemzői

A megtérést közvetlenül megelőző időszakban számtalan megkérdezett számol be depressziós tapasztalatokról.

Az első összefüggő tanulmányban Starbuck (1899) az általa vizsgált egyénekről önéletrajzot írt, hangsúlyt fektetve azok megtérésére és vallásos életükre, és azt találta, hogy számos eredmény a jelen vonatkozásban helytálló. Például a csoportban a nők 75%-a és a férfiak 60%-a mondta magáról, hogy a megtérés előtt „depressziót, levertséget és melankóliát” tapasztalt. A legtöbb ember számára a megtérés egy önátalakító élmény volt, ami eredményezte az élet megújulását, örömet, békét és az élet magasabb szintről való szemlélését, önzetlenségre ébredést. Attól függetlenül, hogy olykor érzelmi válság követi a megtérést, a személyiségváltozás nem biztosított. Tény az is, hogy néhány alany jelezte, hogy még mindig előfordul, hogy nem elfogadott módon viselkedik, és alkalmanként kétségeik merülnek fel.

Saját kutatásunkban a megtérést közvetlenül megelőző időszakban számtalan megkérdezett számol be depressziós tapasztalatokról.

A tény nem jelenti azt, hogy az illetők minden vonatkozásban kimerítették a depressziós állapot összes kritériumát, ugyanakkor mégis jeleznek egy markáns elbizonytalanodást. Az intenzív emocionális hullámváz életkor-specifikus jelenség, mintegy természetes kísérője a személyiség mélyén

zajló nagyon intenzív átrendeződési folyamatoknak. Optimális körülmények között az állapot dinamikája olykor magányt kíván, máskor pedig intenzív társas együttlétet. A depresszióknak verbalizált élmény a legtöbb esetben az elmagányosodást, az élet értelmetlenségének megfogalmazását jelölik az interjúkban, s a kelletténél hosszabban árasztják el az egyént.

Azért azt meg kell említenem, hogy baráti kapcsolat nem volt, nem tudtam senkivel kapcsolatot teremteni. Azért a nővérem tudott ezekről a gondokról, és próbált segíteni, de mélyen-mélyen depressziós voltam gimnázium végére.
(24 éves nő)

Akkoriban mindennap azzal a depresszióval keltem, de tényleg, hát nem tudom, hogy ez mennyire igaz, hogy szerinte (anya) nekem akkor pszichológusra lett volna szükségem, annyira mélyen benne voltam, meg negatívan. Most hogyha szabad ilyen mondani, ilyen menstruációs időszakban szokott előjönni, ugye akkor érzékenyebb, van ilyen premenstruációs szindrómám, akkor kicsit nehezebb, akkor érzem, hogy nem úgy gondolkodom, ahogy kellene. Amit ilyenkor végiggondolok magamban, meg tudatosítok, azok segítenek. Sosem, inkább csak feljön, mert teljesen nem fogom tudni magamból valószínűleg kiirtani csak később valamikor, de úrrá tudok lenni rajta.
(23 éves nő)

Volt egy-két éves időszakom, amikor nagyon kerestem önmagam, és pont az volt a nehéz, hogy hiába vonzottak dolgok, sosem láttam magamban semmihez annyi erőt, hogy én ezt el tudjam végezni, hogy én egyáltalán képes vagyok bármit is.
(22 éves nő)

És akkor nagyon foglalkoztatott, volt egy ilyen érzés bennem, hogy nekem igazán nincs életcélom, nincs, nem tudom a lényegeket, nem nagyon láttam, hogy néztem a házasságokba vagy a családunkba, a tanulásban, de úgy önmagában ezek a dolgokra ránéztem, akkor ez nekem kevés volt, hogy én azt mondjam, hogy ez az életcélom. Láttam, hogy mások miket tűznek ki.
(24 éves férfi)

Számtalan esetben nyer megfogalmazást, hogy az aktuális barátok már nem képesek biztonságot nyújtani, a velük töltött idő haszontalannak, olykor taszítónak tűnik.

A csoporttársaimmal azért végül is úgy jól kijöttem, csak viszont olyan elmentmondás volt, hogy ők rendszerint így bulizni jártak, na most én is elmen-

tem többször, de én ezzel az életformával nem tudtam azonosulni, tehát kicsit olyan üresnek éreztem az egészet. Azt éreztem, hogy sokan csak azért mennek oda, hogy barátot vagy barátnőt találjanak. Azok a kapcsolatok, amik ott születtek, azok rendszerint ilyen rövidtávúak lettek, amiket én úgy láttam. Ez viszont, úgy éreztem, hogy ez énnekem nem kell. Tehát úgy mindenáron, hogy nekem most legyen barátom, meg hogy barátokat szerezni, csak azért, hogy legyen. Azt is nehezen fogadtam, hogy csak a külső számít, a kocsi meg a drága cuccok.

(23 éves férfi)

Nekem ez voltak előzményei is ez, mondom nekem egy kicsit ilyen valamilyen szinten ellenreakció volt, mert ... előtte való 1–2 évben nem azt mondom, hogy pont az ellenkezője volt, de meglehetősen szabados életformát folytattam ... nyiladozni kezdett az ilyen tudatteljes ... így szülőktől való tisztas távolságot leginkább akarja tartani, felnőttnek akar látszani, és akkor és az ilyen szórakozásigény is ekkor jelentkezik az embernél, a párkapcsolatra való igény, mondjuk bennem talán ez is egy kicsit hatványozottabban jelentkezett, kicsit a baráti köröm is idősebb volt, néha nagyon behúztunk.

(21 éves nő)

Nem, abszolút és akkor mondom, hogy anyukám, nyilván egy szülő ezt hogy reagálja le, szobafogság, jobban odafigyelt rám, hogy most hova megyek, kivel barátkozok, meg hol töltöm el a szabadidőmet, és talán nekem tehát akkor volt egy ilyen dolog, ennek egy kicsit az ellenreakciójaként történt nekem ez, hogy akkor más helyre próbáltam menni, úgy voltam vele, hogy persze utána rá is jöttem, hogy nem ez egy fiatalnak, ami az élete értelmét adhatja, a mit tudom én ilyen éjszakákig való diszkózások, hamar egy kicsit így kiábrándultam belőle.

(23 éves nő)

Azok a kutatók, akik a megtérés előtti faktorokat, okokat boncolgatják, egyetértenek abban, hogy a jelenség több komponens találkozásából jön létre. Így hangsúlyozzák az adott történelmi, társadalmi, kulturális és személyes **környezet** aktív befolyását, a **krízis állapot** tapintható jegeit az egyén életében, illetve a **manifeszt-keresés motívumát (Rambo, 1999)**.

Megállapításukat saját kutatásunk is igazolta.

Összegzés

Tanulmányunkban arra vállalkoztunk, hogy képet formáljunk néhány új vallási mozgalomba megtért fiatal vallási döntést megelőző életútjáról. Összesen húsz 18–25 év közötti fiatalot kérdeztünk meg egy félig strukturált mélyinterjú keretében, majd az interjúk szövegét tartalomlemeztük. Arra voltunk kíváncsiak, hogy van-e jellegzetesen visszatérő, kötődési mintázat, életesemény, szocializációs specialitás, esetleg traumatizáló epizód a megkérdezettek életútjában, továbbá hogy mi jellemzi a család valláshoz, hithez való kapcsolatát. A számos egyéni vonáson túl mindenképpen összecsengő mintázatként kell kiemeljük azt a családi miliőt, amelyben a megkérdezettek 80%-a felnőtt. Ezen családi atmoszférát gyakran jellemezte az apa tekintélyelvű nevelése, az anyához fűződő ambivalens, megzavart vagy elkerülő kötődés, a családon belüli nyílt agresszió megtapasztalása. Gyakori jelenség az érzelmek adekvát kifejezésének képtelensége, az intimitás, bizalom, őszinteség hiánya (a megkérdezettek 75%-a).

Szintén markáns tartalomként jelenik meg az interjúkban az iskoláskor elejétől, illetve a serdülés kezdetétől állandóan jelenlevő félelem majd szorongás, mellyel a legtöbb fiatal magára marad. A megkérdezettek jelentős többségéről elmondható, hogy már serdülőkkora kezdetén igényli olyan gondolatok megismerését, amely komplex választ hordoz az élet alapkérdéseinek magyarázatára (tudomány, vallás, ezoterika).

Olvasatunk alapján egy megkéssett serdülőkkori krízist követően történt a megtérés, illetve a különböző vallási közösségekben való elköteleződés. A serdülőkkora normál körülmények között jellemző szeparációs individualizációs folyamat a vizsgált fiatalok esetében elhúzódóbb volt, illetve nem töltötte be az identitás érlelésének szerepét. Az átmeneti regressziót, amely szélsőséges önértékeléssel, én-ézés bizonytalanságával, önértékelési problémákkal, bizonyos gvaszélmennyel jellemezhető, nem követte egy kreatív identitás megfogalmazás. A vizsgálatban szereplő fiatalok egy része gyakran számol be arról, hogy a partnerkapcsolatok, a szexualitás területén gátlásokkal, bizalmatlansággal küzd, s ezért valójában a megtérés időpontjáig semmilyen saját tapasztalatot nem szerez önmagáról az említett vonatkozásban. A megkérdezettek egy másik csoportja épp a másik végponttal jellemezhető, hiszen kapcsolatait sűrűn váltogatja, s nem utasítja el a bódító szerek használatát sem, így a megtérés előtt már a kiábrándultság, csalódottság, bűntudat jellemzi a másik nemhez fűződő viszonyát.

A megtért fiatalok családjának csak összesen egy ötödét jellemezte valóságos neveltetés, s ott is inkább formális, nem belső, elkötelezett hitre épülő életvezetésről volt szó.

Az elmondottakból pregnánsan érzékelhető, hogy a mintánkban szereplő fiatalok az ifjúkkori identitáskrízis kapujába igen jelentős szocializációs mí-

nusszal érkeztek. Erikson, aki alapos ismerője a területnek, úgy véli, hogy a korábban meg nem oldott krízisek (dilemmák) visszaköszönnek egy későbbi életkorban, és kénytelenül megoldást követelnek. Ennek vagyunk tanúi a megkérdozett fiatalok identitáskrízise kapcsán.

Úgy tűnik, a feladat megoldásához olyan átmeneti térre van szükség, amely garanciát nyújt alapvető, eddig ki nem elégtett szükségletek kielégítéséhez, s amely egyben meg is óvja a fiatalt a kegyetlen külső világ hatásától. Az új vallási mozgalmakban gyakran tapasztalható paternalisztikus kötődés a vallási vezetőhöz biztonságot ígér, a szeretetfürdő gyógyír a korábbi nélkülözésre, a közösség víziója életcélt teremt. Így a megtéréssel átmenetileg elhárul az autonóm identitás kimunkálásának felelősségteljes, küzdelmes feladata.

A megtérés utáni tartalmak elemzése egy következő tanulmány feladata lesz.

Irodalom

- Ainsworth, M. D: S. Blehar, M. C., Waters, E., és Wall, T. 1978 Patterns of attachment. Hillsdale, NJ, Erlbaum.
- Antoine, Vergote. 2001. Valláslélektan. HÍD Alapítvány, Budapest
- Anthony, D. és Robbins, T. 1982 Spirituál innovation and the crisis of American civil religion, In: M. Douglas and Stinton Religion and America Spirituality in a Secular Age. Boston: Beacon Press
- Batson, C. D., 1993 Religion and the Individual: A social-psychological perspective. New York: Oxford University Press.
- Bellah, R. N. 1976 New religious consciousness and crisis of modernity, In: Bait-Hallami, Argyle. Changing belfis and identities
- Barker, E. 1992 New Religius Movemets, HMSO, London,
- Bowlby, J. 1969 Attachment and loss Vol. I Attachment. New York. Basic
- Charles, S. Craver; Michael, F. Scheier, 1998. Személyiségpszichológia. Osiris, Budapest
- Deconchy, J.-P 1980, Orthodoxie religieuse et sciences humaines (Religious. orthodoxy, rationality, and scientific knowledge). The Hague: Mouton
- Erikson, E. H. 1991. A fiatal Luther és más írások. Gondolat, Budapest
- Fromm, E 1993 Menekülés a szabadság elől Akadémia Budapest
- Funk, R. A. 1955 A Survey of Religious Attitudes and Manifest in a Collège Population Perdue University

- Glock, C and R. N. Bellah *The consciousness Reformation* Berkely University of California Press
- Gordon, D. F. 1974; „The Jesus People; An identity synthesis” *Urban Life and Culture* 3(2)
- Grotstein, J. 1996 *The Generation of Psychoanalytic Knowledge* British Journal of Psychotherapy 1996
- Horney, K. 1945 *Our inner conflicts* New York, Norton
- Kapitány, Á., Kapitány, G. 1995. „Jelbeszéd az életünk”. *Osiris-Századvég*, Budapest
- Kernberg, O. 1997 *Internal World and external reality* New York: Janson Aronson
- Kierkegaard, S. 1986 *Félelem és reszketés*. Göncöl kiadó. Budapest
- Kirkpatrick, L. A. 1997 *A longitudinal study of changes in religious belief and behavior as a function of individual differences in adult attachment style* *Journal for the Scientific Study of Religion* 36 (2), 207–217.
- Kohut, H. 2001 *A self analízise*. Animula Budapest
- Kopp M., Skrabski Árpád, 2003 *Vallásosság és lelki egészség*. *Confessio Magyar Református Egyház Figyelője*. 2003/3 Magyarországi Ref. Egyház
- Liff, 1975 *Two types of conversion for Professor Starbuck (Psychology of Religion)*
- Main, Casidy, 1988; *Categories of response to reunion with the parent at age 6; Predictable from infant attachment classifications and stable over a 1 month*. *Developmental Psychology*, 24
- Paloutzian, R. F. 1996, *Invitation To The Psychology of religion* (2nd ed). Needham Heights, Ma; Allyn and Bacon
- Pargament, K. I. & Brant, C. R. 1998. „Religion and coping”. In H. G. Koenig (ed.) *Handbook of religion and mental health*. New York: Academic Press.
- Peterson, D. W. and Amuses, A. L. 1973 *The cross and the commune:an interpretation of the Jesus Movement*. In: C. Y. Glock. *Religion in sociological Perspective*. Belmont, Ca: Wadsworth
- Pressing L. 2005 *Pszichoterápia és vallás – az én-erősítés morális dimenziója (előadás) II. Integratív Pszichoterápiás Konferencia 2005. szeptember 24–25.*
- Süle F. 1997 *Valláspatológia* GyuRó Art–Press Szokolya
- Raymond, F. Paloutzian. (Westmont College), James, T. Richardson. (University of Nevada, Reno), Lewis, R. Rambo. (San Francisco Theological Seminary). 1999. *Religious Conversion and Personality Change*. *Journal of Personality* 67:6, December.

- Schweitzer, F. 1999 Vallás és életút .Kálvin kiadó, Budapest
- Starbuck, E.D. The psychology of religion. London: Walter Scott
- Ullman, C. 1982 Cognitiv and emotional antecedents of religious conversion, *Journál of Personality and Social Psychology*,43 183–192
- Ullman, C. 1989 The transformed self. The psychology of religious conversion. New York: Plenum Press
- Wikström, Owe. 2000. A kifürkészhetetlen ember. Animula, Budapest